

تقدیم به روان پاک پدرم
که مرا به آموختن تشویق کرد

www.ketab.ir

فرستادہ وچالش های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران

در منطقه خاور میانه

دکتر عباس کشاورز شکری

عضو هیات علمی دانشگاه شاهد

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۲
صندوق پستی ۱۴۶۵۵-۱۵۹
E-mail: isu.press@yahoo.com
فروشگاه اینترنتی:
www.ketabesadiq.ir

دانشگاه امام صادق

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی

فرصت‌ها و چالش‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه ■ مؤلف: دکتر عباس کشاورز شکری ■ ناشر: دانشگاه امام صادق (ع) و پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات
نمایه‌سازی: رضا دبیب ■ چاپ اول: ۱۳۹۲ ■ قیمت: ۱۱۵۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
چاپ و صحافی: زلال کوثر ■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۹۱-۷

همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: کشاورز شکری، عباس، ۱۳۳۴ -
عنوان و نام پدیدآور: فرصت‌ها و چالش‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه / عباس کشاورز شکری.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق (ع): پژوهشگاه فرهنگ هنر و ارتباطات، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری: ۴۰۴ ص:، مصور، جدول.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۹۱-۷
موضوع: ایران — روابط فرهنگی — خاورمیانه
موضوع: خاورمیانه — روابط فرهنگی — ایران
شناسه افزوده: دانشگاه امام صادق (ع)
رده‌بندی کنگره: ۱۳۹۲ ک ۵۳ / ۱۳۹ DSR
رده بندی دیویی: ۲۸۲۵۵۰۵۶/۳۰۳
شماره کتابشناسی ملی: ۲۷۰۹۵۵۵

فهرست مطالب

سخن ناشران.....	۱۷
پیشگفتار.....	۱۹
چارچوب نظری.....	۲۲
تعریف خاورمیانه.....	۲۳
خاورمیانه.....	۲۵
سرزمین ها و مناطق.....	۲۵
بخش یکم: چالش های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه.....	۲۷
فصل ۱. تمایز نظام های سیاسی، سوءظن حاکمان کشورهای خاورمیانه و چالش های فرهنگی ایران در منطقه.....	۲۹
مقدمه.....	۲۹
نظام های سیاسی کشورهای خاورمیانه: مطالعه موردی چند کشور.....	۳۰
نظام سیاسی عربستان سعودی.....	۳۲
نظام سیاسی امارات متحده عربی.....	۳۳
نظام سیاسی کویت.....	۳۴

۳۶.....	نظام سیاسی بحرین
۳۷.....	نظام سیاسی قطر
۳۸.....	نظام سیاسی عمان
۳۹.....	نظام سیاسی اردن
۴۰.....	نظام سیاسی مراکش
۴۱.....	جمع‌بندی
۴۳.....	سوءظن حاکمان برخی کشورهای عربی خاورمیانه به ایران
۴۴.....	ترس از شکل‌گیری هلال شیعی و سوءظن به شیعیان داخلی
۴۵.....	شیعیان عربستان
۴۶.....	شیعیان یمن
۴۷.....	شیعیان بحرین
۴۹.....	ناسیونالیسم عربی و ایران‌هراسی
۵۰.....	برنامه هسته‌ای ایران
۵۱.....	نقش ایران در عراق و آینده دولت در این کشور
۵۲.....	حزب‌الله لبنان و آینده سیاسی این کشور
۵۳.....	جمع‌بندی
	فصل ۲. فرایند سیاسی شدن هویت و ایدئولوژیک شدن فرهنگ ایران و تأثیر آن بر
۵۷.....	چالش‌های فرهنگی این کشور در خاورمیانه پس از انقلاب اسلامی ایران
۵۷.....	مقدمه
۵۸.....	سیاسی شدن هویت ایران در خاورمیانه
۵۸.....	هویت ملی و مؤلفه‌های آن
۵۹.....	هویت ملی ایران و سیاسی شدن آن
۵۹.....	شاخص‌های بُعد سیاسی هویت ملی ایران
۶۰.....	تحول تاریخی هویت ملی و هویت ایرانی

عملیاتی کردن مفهوم سیاسی شدن هویت ایران.....	۶۶
صدور انقلاب اسلامی.....	۶۷
سیاسی شدن هویت ایران در نظر دولت‌های خاورمیانه.....	۶۹
امواج سیاسی شدن هویت ایران برای کشورهای منطقه.....	۷۲
ایدئولوژیک شدن فرهنگ ایران در خاورمیانه.....	۷۵
عملیاتی کردن مفهوم فرهنگ ایدئولوژیک.....	۷۶
ایدئولوژیک شدن فرهنگ ایران در بین کشورهای خاورمیانه.....	۷۷
فرهنگ تشیع انقلابی ایران و تأثیر آن بر چالش‌های فرهنگی ایران در خاورمیانه.....	۷۸
فرهنگ تشیع انقلابی ایران.....	۷۸
نقد ترتیبات اجتماعی موجود.....	۷۹
آگاهی سیاسی برای صف‌آرایی.....	۸۱
برنامه‌های عملی برای ویران کردن وضع موجود و ایجاد نهادهای جدید.....	۸۱
ایدئولوژیک شدن فرهنگ ایران و تأثیر آن بر چالش‌های فرهنگی در خاورمیانه.....	۸۲
جمع بندی.....	۸۳
فصل ۳. نظم نوین جهانی و دیپلماسی فرهنگی آمریکا در خاورمیانه و نقش آن	
در ایجاد چالش‌های فرهنگی.....	۸۷
مقدمه.....	۸۷
نظم نوین جهانی و دیپلماسی فرهنگی.....	۸۸
نظم نوین جهانی.....	۸۸
دیپلماسی فرهنگی.....	۹۰
ابزارهای دیپلماسی فرهنگی.....	۹۱
خاورمیانه و مسئله اسلام‌گرایی.....	۹۲
دیپلماسی فرهنگی آمریکا در خاورمیانه.....	۹۳
طرح خاورمیانه بزرگ.....	۱۰۴

نقش دیپلماسی فرهنگی آمریکا در ایجاد چالش‌های فرهنگی در سطح منطقه ...	۱۰۶
اصول‌گرایی اسلامی	۱۰۸
سلفی‌گرایی	۱۰۹
ابتذال فرهنگی	۱۱۱
بحران هویت فرهنگی	۱۱۱
جمع‌بندی	۱۱۲
فصل ۴. اختلاف‌ها و تعارض‌های گروه‌های مذهبی، زبانی و قومی در خاورمیانه و سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران	۱۱۵
مقدمه	۱۱۵
ناهمگونی و تنوع گروه‌های مذهبی، زبانی و قومی در خاورمیانه	۱۱۶
ریشه‌یابی منازعه‌ها در خاورمیانه	۱۱۹
گروه‌های مذهبی، زبانی و قومی در خاورمیانه	۱۲۱
معرفی گروه‌های مذهبی، زبانی و قومی در خاورمیانه	۱۲۱
گروه‌های مذهبی، زبانی و قومی ساکن در عراق	۱۲۴
بررسی برخی از گروه‌های مذهبی، زبانی و قومی در خاورمیانه	۱۳۲
قوم کرد	۱۳۲
کردهای سوریه	۱۳۶
کردهای ترکیه	۱۳۶
کردهای عراق	۱۳۷
تقویت ملی‌گرایی فرهنگی کُرد و اشاعه آن در ایران	۱۳۹
نتیجه بحث قومیت کُرد	۱۴۲
قوم عرب	۱۴۳
قوم ترک	۱۴۴
قوم یهود	۱۴۵
جمع‌بندی	۱۴۵

فصل ۵. نفوذ فرهنگی وهابیت و نگرش های مذهبی متمایز در منطقه و نقش آن	
در ایجاد چالش های فرهنگی در خاورمیانه.....	۱۴۹
مقدمه.....	۱۴۹
تاریخچه و فعالیت های وهابیت.....	۱۵۲
مؤسس وهابیت.....	۱۵۳
زمینه های حضور وهابیت در عربستان.....	۱۵۵
تشکیلات رابطه العالم الاسلامی.....	۱۵۵
اقدامات فرهنگی و تبلیغی وهابیت.....	۱۵۹
وهابیت در کشورهای منطقه.....	۱۶۰
وهابیت در عراق.....	۱۶۰
وهابیت در ترکیه.....	۱۶۲
وهابیت در یمن.....	۱۶۳
وهابیت در کویت.....	۱۶۴
وهابیت در بحرین.....	۱۶۴
وهابیت در امارات متحده عربی.....	۱۶۵
وهابیت در لبنان.....	۱۶۶
وهابیت در سوریه.....	۱۶۶
وهابیت در اردن.....	۱۶۶
وهابیت در ایران.....	۱۶۷
فعالیت وهابیون در ایران.....	۱۶۸
تأسیس مدرسه دینی در جمهوری اسلامی ایران.....	۱۶۹
روابط ایران و عربستان.....	۱۷۰
جمع بندی.....	۱۷۱

۱۷۳.....	بخش دوم: فرصت‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه
فصل ۶: تاریخ مشترک (حوزه تمدنی و اصول دینی) و قرابت جغرافیایی و	
نقش آن در ایجاد فرصت فرهنگی در منطقه.....	۱۷۵
مقدمه.....	۱۷۵
فرصت‌های فرهنگی ایران در کشورهای خاورمیانه.....	۱۷۶
فرصت‌های فرهنگی در بحرین.....	۱۷۶
فرصت‌های فرهنگی در یمن.....	۱۷۸
فرصت‌های فرهنگی در قطر.....	۱۸۰
فرصت‌های فرهنگی در کویت.....	۱۸۴
فرصت‌های فرهنگی در اردن.....	۱۸۷
فرصت‌های فرهنگی در امارات متحده عربی.....	۱۹۰
فرصت‌های فرهنگی در لبنان.....	۱۹۲
فرصت‌های فرهنگی در عربستان سعودی.....	۱۹۴
روابط فرهنگی ایران و عربستان.....	۱۹۶
فرصت‌های فرهنگی در ترکیه.....	۱۹۷
اهمیت استراتژیک ترکیه برای ایران.....	۱۹۹
فرصت‌های فرهنگی در مصر.....	۲۰۳
زبان و ادب فارسی در مصر.....	۲۰۷
فرصت‌های فرهنگی در عراق.....	۲۰۸
فرصت‌های فرهنگی در سوریه.....	۲۰۹
جمع‌بندی.....	۲۱۰

فصل ۷. حضور شیعیان در منطقه و نقش آنها در ایجاد فرصت‌های فرهنگی در

منطقه ۲۱۵

مقدمه ۲۱۵

تشیع در کشورهای منطقه ۲۱۶

تشیع در مصر ۲۱۶

تشیع در عربستان سعودی ۲۲۲

تشیع در عراق ۲۲۴

تشیع در لبنان و فلسطین ۲۲۷

تشیع در کشورهای حاشیه خلیج فارس ۲۲۹

تشیع در بحرین ۲۳۰

تشیع در عمان ۲۳۲

تشیع در امارات متحده عربی ۲۳۳

تشیع در قطر ۲۳۴

تشیع در کویت ۲۳۵

تشیع در ترکیه ۲۳۶

تشیع در سوریه ۲۳۸

تشیع در یمن ۲۴۰

جمع‌بندی ۲۴۲

فصل ۸. ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی ایران و نقش آن در ایجاد فرصت‌های

فرهنگی در منطقه ۲۴۳

مقدمه ۲۴۳

نقش رسوم در ایجاد فرصت فرهنگی ۲۴۴

رسوم ایرانی - باستانی ۲۴۴

مطالعه موردی: عید نوروز ۲۴۵

۲۴۷.....	رسوم ایرانی - اسلامی
۲۴۸.....	مطالعه موردی: عاشورای حسینی
۲۵۰.....	نقش تشیع در ایجاد فرصت فرهنگی
۲۵۰.....	حوزه‌های علمیه ایران: ساختارها و توانایی‌های آنها در ایجاد فرصت‌های فرهنگی
۲۵۱.....	حوزه علمیه قم
۲۵۲.....	حوزه علمیه مشهد
۲۵۳.....	حوزه علمیه اصفهان
۲۵۴.....	مرجعیت در ایران و ظرفیت‌های آن در ایجاد فرصت فرهنگی
۲۵۵.....	زبان فارسی و نقش آن در ایجاد فرصت فرهنگی
۲۵۶.....	کانون‌های حفظ و ترویج زبان فارسی در ایران
۲۵۶.....	فرهنگستان زبان و ادب فارسی
۲۵۸.....	شورای گسترش زبان و ادبیات فارسی
۲۵۹.....	انجمن ترویج زبان و ادب فارسی ایران
۲۶۰.....	ظرفیت‌ها و قابلیت‌های دیگر ایران و فرصت‌های فرهنگی
۲۶۰.....	گردهمایی‌های علمی در سطح ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی
۲۶۰.....	علم و صنعت و فرصت‌های فرهنگی
۲۶۰.....	تولید علم و فرصت‌های فرهنگی
۲۶۲.....	صنعت و فرصت‌های فرهنگی
۲۶۵.....	فصل ۹. دشمن مشترک منطقه‌ای و فرصت‌های فرهنگی ایران
۲۶۵.....	مقدمه
۲۶۶.....	رژیم صهیونیستی و ایجاد همبستگی میان کشورهای انقلابی منطقه
۲۶۶.....	تهدیدهای اقتصادی
۲۷۱.....	مسأله آب به مثابه تهدید

۲۷۲.....	تهدیدهای نظامی - تسلیحاتی
۲۷۵.....	تهدیدهای فرهنگی
۲۷۸.....	تهدید سلفی‌گری و ایجاد همبستگی اهل سنت و تشیع
۲۸۱.....	قومیت‌گرایی کُردی و ایجاد همبستگی میان ایران، عراق، سوریه و ترکیه
۲۸۵.....	جمع‌بندی
فصل ۱۰.....	منافع مشترک منطقه‌ای و نقش آن در ایجاد فرصت‌های فرهنگی در منطقه
۲۹۱.....	مقدمه
۲۹۲.....	منافع مشترک منطقه‌ای در خاورمیانه
۲۹۲.....	اشتراک‌ها (فرهنگی - تمدنی)
۲۹۳.....	دین و مذهب مشترک
۲۹۵.....	سازمان کنفرانس اسلامی
۲۹۹.....	اشتراک‌ها (اقتصادی - تجاری)
۳۰۲.....	سازمان همکاری‌های اقتصادی (اگو)
۳۰۳.....	وجود منافع مشترک انرژی (اُپک)
۳۰۵.....	اشتراک‌ها (امنیتی - نظامی)
۳۰۹.....	جمع‌بندی
۳۱۲.....	بخش سوم: راهکارها و پیشنهادها
فصل ۱۱.....	به کارگیری روش‌ها و ابزارهای نوین در دیپلماسی فرهنگی
۳۱۵.....	مقدمه
۳۱۶.....	به کارگیری ابزارها و روش‌های جدید در دیپلماسی فرهنگی
۳۱۶.....	دیپلماسی عمومی و رسانه‌ای
۳۱۷.....	استفاده از سایر دیپلماسی

تقویت محافل و تبادل علمی و دانشگاهی فراملی.....	۳۱۸
افزایش ظرفیت پذیرش گردشگر و جذب مهاجر خارجی.....	۳۲۰
ایجاد مراکز فرهنگی در خارج از کشور.....	۳۲۱
گسترش زبان فارسی در کشورهای خاورمیانه.....	۳۲۲
نمادسازی و تصویرسازی مشترک با مردم کشورهای خاورمیانه.....	۳۲۳
تقویت نقش وزارت خارجه و رایزن‌های فرهنگی در کشورهای خاورمیانه.....	۳۲۴
تقویت سیاست و محصولات فرهنگی دیگر در دیپلماسی فرهنگی.....	۳۲۴
برگزاری نمایشگاه‌های هنری فراملی و تقویت هنر ایرانی - اسلامی.....	۳۲۵
جمع‌بندی.....	۳۲۵
فصل ۱۲. به کارگیری سیاست فرهنگی الگومدار و تقویت بخش‌های خصوصی	
در رهیافت‌های فرهنگی.....	۳۲۷
مقدمه.....	۳۲۷
ایران و ضرورت کاربرد سیاست فرهنگی الگومحور در خاورمیانه.....	۳۲۷
راهکارهای اعمال سیاست فرهنگی الگومحور ایران در خاورمیانه.....	۳۲۸
جمع‌بندی.....	۳۳۱
فصل ۱۳. سرمایه‌گذاری در بخش‌های گوناگون گردشگری، زیارتی، ورزشی،	
علمی و غیره.....	۳۳۳
مقدمه.....	۳۳۳
سرمایه‌گذاری در بخش‌های گوناگون.....	۳۳۴
توریسم و گردشگری.....	۳۳۴
همکاری‌های علمی و فرهنگی.....	۳۳۵
فرهنگ زندگی و چگونگی اثرگذاری فرهنگ از طریق رسانه.....	۳۳۷
مسافرت‌های زیارتی و مذهبی.....	۳۳۸
جمع‌بندی.....	۳۳۸

فصل ۱۴. سیاست فرهنگی مبتنی بر بخش‌های فرهنگی غیر حساسیت‌زا.....	۳۳۹
مقدمه.....	۳۳۹
مسائل حساسیت‌زا و مسائل غیر حساسیت‌زا.....	۳۴۰
سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در کشورهای خاورمیانه.....	۳۴۱
سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در مصر.....	۳۴۱
سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در کشورهای عربی منطقه خلیج فارس.....	۳۴۳
سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در عربستان.....	۳۴۴
سیاست‌گذاری فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در عراق.....	۳۴۶
جمع‌بندی.....	۳۴۸
نتیجه‌گیری.....	۳۵۱
کتاب‌نامه.....	۳۵۵
نمایه.....	۳۸۱

www.ketab.ir

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
 وَلَقَدْ ءَاتَيْنَا دَاوُودَ وَ سُلَيْمَانَ عِلْمًا وَقَالَا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
 فَضَّلَنَا عَلَى كَثِيرٍ مِّنْ عِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ
 (قرآن کریم، سوره مبارکه النمل، آیه شریفه ۱۶)

سخن ناشران

«علوم انسانی اسلامی» از جمله ایده‌ها و مفاهیم ارزشمندی است که در جریان انقلاب علمی برآمده از جمهوری اسلامی ایران، مطرح و در راستای تحقق آن متون متعددی تحقیق، تألیف و عرضه گردیده است. این حوزه مطالعاتی از حیث مصداقی در بردارنده مطالعات نظری (بنیادی)، تحلیلی (توسعه‌ای) و عملیاتی (کاربردی) می‌باشد که می‌توان آنها را مکمل هم ارزیابی نمود. تلاش برای معرفی، ترویج و کاربست نتایج مطالعات انجام شده در حوزه علوم انسانی اسلامی را می‌توان رسالت مهمی ارزیابی نمود که تمامی دانشگاه‌ها، مؤسسات علمی و پژوهشی کشور لازم است. متناسب با اهداف و توانمندی‌هایشان بدان همت گمارند.

اگرچه مساعی صورت گرفته در این خصوص در سطح ملی، درخور توجه است اما بررسی‌های آسیب‌شناسانه حکایت از وجود پاره‌ای از موانع دارد که کیفیت، حجم و قلمرو نفوذ آثار تولید شده در پارادایم مطالعات علوم انسانی اسلامی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از جمله این موانع می‌توان به محدودیت منابع انسانی و مالی اشاره داشت که انجام پژوهش‌های اسلامی - ایرانی و نشر آنها در زمان مناسب را متأثر ساخته است. معنای این سخن آن است که توسط این گونه از مطالعات - با عنایت به ضروریات نظری و

کاربردی جامعه - نیازمند طراحی راهبردهای فعالی است که بتواند به ارتقای محتوایی و افزایش کمی آنها در مقام پژوهش و نشر منتهی گردد.

دانشگاه امام صادق علیه السلام با توجه به ملاحظات مزبور، طی تفاهم‌نامه‌ای نسبت به انتشار دستاوردهای پژوهشی پژوهشگاه اقدام نموده است تا از طریق تدبیر و ایجاد یک شبکه پژوهشی مشترک، بتوانند به جمع‌آوری و توسعه فعالیت‌های پژوهشی و انتشاراتی نایل آیند. بررسی اولیه این تجربه حکایت از توفیق دو مؤسسه در نیل به اهداف مصوب دارد و این که این اقدام می‌تواند در مراحل بعدی تقویت و توسعه یابد؛ به گونه‌ای که به ایجاد یک شبکه فعال منتهی گردد.

ناشران ضمن عرض سپاس به درگاه ایزد منان به واسطه این توفیق و تشکر از محققانی که همکاری نموده‌اند، خرسند هستند که نتیجه یکی دیگر از پژوهش‌های انجام شده را خدمت علاقه‌مندان ارائه نمایند. این اثر به عنوان یکی از اولویت‌های پژوهشی پژوهشگاه ارتباطات فرهنگی بین‌الملل پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات توسط دکتر عباس کشاورز شکری استادیار علوم سیاسی و جامعه‌شناسی انقلاب اسلامی دانشگاه شاهد و با نظارت علمی دکتر محمدرضا وصفی و ارزیابی دکتر یعقوب توکلی انجام شده است. امید آن که مخاطبان این اثر، با ارائه نکات اصلاحی و تکمیلی خود، پژوهش و ناشران را در تهیه و نشر آثار تکمیلی این حوزه در آینده نزدیک یاری رسانند. افزون به آن ناشران آمادگی خود را برای دریافت، بررسی و نشر سایر دیدگاه‌های علمی مرتبط با موضوع اعلام می‌نمایند تا از این طریق بتوانند گفت‌وگوهای علمی - ایرانی بنیاد گذارده شده را هر چه بیشتر و بهتر معرفی نمایند.

پیشگفتار

موضوع محوری کتاب حاضر چالش‌ها و فرصت‌های فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در منطقه خاورمیانه است.

این کتاب ماحصل طرحی تحقیقاتی است که برای پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی انجام شده است. لذا قبل از هر چیز لازم است تا از همکاران تحقیقاتی خود که هریک در نگارش بخشی از این تحقیق همکاری داشته‌اند تقدیر و تشکر نمایم:

- دکتر محسن خلیلی، دانشیار علوم سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد؛
- خاطره بخشنده، کارشناس ارشد مطالعات منطقه ای دانشگاه علامه طباطبائی؛
- محسن بیات، دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه تهران؛
- سید صاحب صادقی، کارشناس ارشد مطالعات منطقه ای دانشگاه تهران؛
- زینب صدوقی، دانشجوی دکتری سیاست‌گذاری فرهنگی پژوهشگاه مطالعات فرهنگی و اجتماعی؛
- محمد رادمرد دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه تربیت مدرس؛
- فهیمه آزموده دانشجوی دکتری علوم سیاسی دانشگاه تهران؛
- مرضیه الوند، دانشجوی دکتری روابط بین‌الملل دانشگاه تهران.

از نقطه نظر این پژوهش، خاورمیانه از ایران در شرق تا ترکیه، بحرین، کویت، عمان، قطر، عربستان، امارات، یمن، فلسطین اشغالی (شامل کرانه باختری و نوار غزه)، عراق، اردن، لبنان، سوریه، مصر، لیبی، سودان، الجزایر، مغرب (مراکش شامل صحرای غربی)، و تونس است. خاورمیانه منطقه‌ای است که کشورهای آن اشتراکات فرهنگی، تاریخی و اجتماعی فراوانی با هم دارند. ایران هم به عنوان یکی از کشورهای مهم این منطقه دارای اشتراکات فراوانی با دیگر کشورهای منطقه است اما در روابط و تعاملات فرهنگی با این کشورها با مشکلات و چالش‌هایی نیز روبرو است. چالش‌ها ذیل محورهای نظام‌های سیاسی متمایز، سیاسی شدن هویت و ایدئولوژیک شدن فرهنگ، نظم‌نویس جهانی، تضادات مذهبی، زبانی و قومی، نفوذ فرهنگی وهابیت و نگرش‌های مذهبی متمایز؛ و فرصت‌ها ذیل محورهای تاریخ، تمدن و دین مشترک، حضور شیعیان در منطقه، قابلیت‌های فرهنگی ایران، فرصت‌های حاصله از حضور دشمن مشترک منطقه‌ای، و منافع مشترک منطقه‌ای مورد بررسی قرار گرفته‌اند. بخش آخر کتاب نیز ارائه راهکارهایی جهت برطرف کردن چالش‌ها و استفاده از فرصت‌ها است.

جمهوری اسلامی نظامی برآمده از انقلاب اسلامی است و طبیعتاً ایدئولوژی آن نیز ایدئولوژی اسلام شیعی است. بدین جهت در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی تلاش مضاعفی صورت پذیرفت تا سیاست‌های فرهنگی و سیاست خارجی انقلاب بر اساس مولفه‌های ایدئولوژی اسلام شیعی شکل گیرد. به همین ترتیب هویت و فرهنگ ایران نیز بر اساس ایدئولوژی شیعی بازتعریف شد و سیاست خارجی نیز بر مبنای اصل نه شرقی، نه غربی، جمهوری اسلامی قرار گرفت. این امر استقلال فرهنگی و سیاسی ایران را فراهم آورد.

طبعاً استقلال فرهنگی و سیاسی کشوری که جزو کشورهای اقماری و کلیدی و ژاندارم نظامی کمپ غرب در منطقه خاورمیانه محسوب می‌شد بدون پیامد نبود. از یک سو کشورهای عرب منطقه که در مقابل فرهنگ

شیعی و نظام حکومتی نوین‌یاد شیعی دچار نگرانی شده بودند، به آن عکس‌العمل نشان دادند و نقطه اوج این عکس‌العمل حمله عراق به ایران و تحمیل جنگی هشت ساله بر ایران بود. از سوی دیگر نظم نوین جهانی که پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی ظهور کرده و رهبری آن با ایالات متحده آمریکا است، تحمل کشور مستغنی را نمی‌کرد که این نظم را قبول نداشته باشد. سیاست‌های مخاصمت جویانه ایالات متحده آمریکا در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی نیز پیرو همین سیاست بود.

از سوی دیگر انقلاب اسلامی دارای پیام‌های فرهنگی و سیاسی پویایی نیز برای ملل رنج‌دیده و بخصوص مسلمان در منطقه و جهان بود. انقلاب اسلامی آغاز موج بیداری اسلامی جدیدی را نوید می‌داد که دیر یا زود دامن منطقه را فرا می‌گرفت. مهم‌ترین پیام فرهنگی انقلاب اسلامی اتحاد میان مسلمانان و بیداری آنان و بازگشت به هویت و فرهنگ اسلامی است، فرهنگی که سال‌ها و پس از آنکه امواج مدرنیسم منطقه را درنوردیده بود به‌محاق رفته بود. بااهمیت‌ترین پیام سیاسی انقلاب اسلامی نیز استقلال و رها شدن از زیر بار حکومت‌های خودکامه و استعمار است.

مجموعه مطالب فوق بیانگر چالش‌ها و فرصت‌هایی است که با انقلاب اسلامی رودرروی نظام نوین‌یاد جمهوری اسلامی قرار گرفت. با باز تعریف هویت و فرهنگ ایرانی بر اساس نظام دینی اسلام شیعی، از یک سو نظام‌های سیاسی متمایز با نظام جمهوری اسلامی در منطقه و از سوی دیگر ایالات متحده آمریکا به عنوان هژمون اصلی نظام نوین جهانی احساس خطر کرده و به مقابله با آن پرداختند. از سوی دیگر ظرفیت‌ها و قابلیت‌های فرهنگی ایران، تاریخ، دین و تمدن مشترک با سایر کشورهای منطقه، حضور شیعیان در منطقه و احساس خطر در مقابل رژیم صهیونیستی فرصت‌هایی را در مقابل نظام اسلامی قرار می‌دهد که این نظام می‌تواند با استفاده از این فرصت‌ها، چالش‌ها را به حداقل برساند. کتاب حاضر در پی تبیین و توضیح این فرصت‌ها و چالش‌ها و ارائه راهکارهایی در این زمینه است. لازم به ذکر

است که مطالب این کتاب در زمانی نوشته شده که هنوز موج بیداری اسلامی در منطقه ظهور پیدا نکرده بود و تنها در آخرین ویرایشی که توسط مولف در زمان شروع موج بیداری انجام شد، مطالب بسیار کوتاهی در اینباره به متن اضافه شد.

چارچوب نظری

چارچوب نظری این پژوهش فرهنگ را متغیر اصلی و مستقل در تحولات اجتماعی می‌داند. فرهنگ بالاترین و والاترین عنصر در موجودیت هر جامعه‌ای است. فرهنگ عبارت از: دانش، ادب، تعلیم و تربیت، عقاید، اخلاق و عمل، گرایش‌های فکری، هنجارها، باورها، ارزش‌ها، برداشت‌ها، هنر و قواعد هر جامعه‌ای (صالحی‌امیری، ۱۳۸۸: ۲۲۰).

مطابق با چارچوب نظری این پژوهش و برخلاف نظریه «هانتینگتون»، فرهنگ‌ها در حال تعامل و گفت‌وگو با هم هستند. هانتینگتون تمدن‌ها را بالاترین گروه‌بندی فرهنگی و گسترده‌ترین سطح هویت می‌داند. از نظر وی امور جهانی از این پس بر اثر برخورد تمدن‌های غربی، کنفیوسی، ژاپنی، اسلامی، هندو، اسلاو، ارتدکس آمریکای لاتین و در حاشیه آفریقایی در جریان خواهد بود. او مدعی است تمدن‌های مختلف به‌عنوان عالی‌ترین لایه‌های فرهنگی امکان نزدیک شدن و گفت‌وگو ندارند (صالحی‌امیری، ۱۳۸۸: ۲۲۶ - ۲۲۵).

اما مطابق این پژوهش فرهنگ‌ها با یکدیگر در حال گفت‌وگو هستند. هیچ فرهنگ و تمدن بزرگی در انزوا و به نحو انحصاری و جدایی از دیگران فراهم نیامده است. به عبارت دیگر، فقط آن فرهنگ‌ها و تمدن‌هایی توانسته‌اند به حیات خود ادامه دهند که دارای قدرت مبادله و گفت‌و شنود بوده‌اند (همان: ۲۳۵ - ۲۳۰).

بر اساس چارچوب نظری این پژوهش، اسلام به عنوان عالی‌ترین و پویاترین فرهنگ جهانی نقش بسزایی در قوام تمدن جهانی داشته است و

ایران و دیگر کشورهای خاورمیانه با داشتن فرهنگ اسلامی، قادر به گفت‌وگو و تعامل با یکدیگرند. بر این اساس دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی باید بر اساس فرهنگ پویای اسلامی سعی در از بین بردن تهدیدهای فرهنگی علیه جمهوری اسلامی نماید و بنیاد گفت‌وگوهای فرهنگی را میان ملل منطقه پایه‌گذاری کند.

تعریف خاورمیانه

خاورمیانه منطقه‌ای است که سرزمین‌های میان دریای مدیترانه و خلیج فارس را شامل می‌شود. خاورمیانه بخشی از آفریقا - اوراسیا یا به طور خاص آسیا شمرده می‌شود و در بعضی موارد جزئی آفریقای شمالی را دربر می‌گیرد. این ناحیه گروه‌های فرهنگی و نژادی گوناگونی از قبیل فرهنگ‌های ایرانی، عربی، بربرها، ترکی، کردی، فلسطینی و آسوری را در خود جای داده است. زبان‌های اصلی این منطقه عبارت است از: فارسی، عربی، ترکی، کردی، عبری و آسوری.

بسیاری از تعریف‌های خاورمیانه آن را ناحیه‌ای در جنوب غربی آسیا و دربرگیرنده کشورهای بین ایران و مصر معرفی می‌کند. با اینکه بخش بیشتر کشور مصر (به جز صحرای سینا) در آفریقای شمالی واقع شده است، آن را جزو خاورمیانه می‌دانند. کشورهای شمال آفریقا از قبیل لیبی، تونس و مراکش در رسانه‌های عمومی کشورهای شمال آفریقا خوانده می‌شوند (سایت دانش‌نامه آزاد ویکی پدیا، خاورمیانه).

مطابق با نقشه زیر خاورمیانه سنتی شامل کشورهای میان ایران و مصر است و خاورمیانه از نظر کشورهای جی هشت علاوه بر کشورهای میان مصر و ایران، شامل پاکستان، افغانستان، سومالی، سودان، لیبی، الجزایر، مراکش، صحرای غربی و موریتانی است.

از نقطه نظر این پژوهش، خاورمیانه از ایران در شرق تا ترکیه، بحرین، کویت، عمان، قطر، عربستان، امارات، یمن، فلسطین اشغالی (شامل کرانه

باختری و نوار غزه)، عراق، اردن، لبنان، سوریه، مصر، لیبی، سودان، الجزایر، مغرب (مراکش شامل صحرای غربی) و تونس است.

Central Asia (sometimes associated with the Greater Middle East)
G8 definition of the Greater Middle East
Traditional definition of the Middle East

Source: http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_East

خاورمیانه

سرزمین‌ها و مناطق

کشور	مساحت (کیلومتر مربع)	جمعیت	شهر بزرگ	پایتخت	GDP (TOTAL)	GDP PER CAPITA	واحد پول	حکومت	زبان یا زبان‌های رسمی
آسیا									
ترکیه	۷۸۳,۵۶۱	۷۸,۷۸۵,۵۳۸	آنکارا	آنکارا	۱,۰۰۸ ترکیه دلار ۲۰۰۸	۱۳,۸۳۰ دلار ۲۰۰۸	لیره ترکیه	دموکراسی پارلمانی	ترکی
شبه جزیره عربی									
بحرین	۶۶۵	۱,۰۱۶,۷۰۵	۹۸۷	منامه	۲۶,۹۷۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۳۱,۶۰۵ دلار ۲۰۰۸	دینار بحرین	پادشاهی مشرطه	عربی
کویت	۱۷,۸۰۰	۲,۵۹۰,۵۵۸	۱۱۹	کویت	۱۳۷,۱۹۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۳,۸۲۹ دلار ۲۰۰۸	دینار کویت	پادشاهی مشرطه	عربی
عمان	۱۲۳,۵۰۰	۳,۰۲۷,۸۵۱	۱۲	مسقط	۵۹,۸۸۹ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۳,۱۵۳ دلار ۲۰۰۸	دینار عمان	پادشاهی مطلقه	عربی
قطر	۱۱,۳۳۷	۸۳۰,۰۰۰	۸۹	دوحه	۸۲,۲۹۹ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۸۵,۸۶۷ دلار ۲۰۰۸	ریال قطر	پادشاهی مشروطه	عربی
عمان عربستان سعودی	۱,۹۰۰,۵۸۲	۲۶,۱۳۱,۷۰۳	۱۲	ریاض	۵۸۳,۵۸۳ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۳,۳۳۲ دلار ۲۰۰۸	ریال عربستان سعودی	پادشاهی مطلقه	عربی
امارات متحده عربی	۸۲,۸۸۰	۵,۳۶۸,۶۶۶	۳۰	ابوظبی	۸۸,۸۸۳ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۸,۸۸۳ دلار ۲۰۰۸	درهم امارات فدرال	پادشاهی مشروطه	عربی
یمن	۵۲۷,۹۷۰	۲۶,۱۳۳,۳۹۲	۳۵	صنعا	۵۰,۰۰۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۲,۱۲۰ دلار ۲۰۰۸	ریال یمن	جمهوری نیمه‌رئیس	عربی
میان حاصلخیز									
نوار غزه	۳۶۰	۱,۶۵۷,۱۵۵	۲۸۲۳	غزه	۱۷۰,۰۰۰ میلیون دلار ۲۰۰۸	۵۰۰ دلار ۲۰۰۸	شکل جمهوری مستقل فلسطینی با حاکمیت ملی محدود	جمهوری مستقل فلسطینی با حاکمیت ملی محدود	عربی
عراق	۴۳۷,۰۷۲	۲۰,۳۹۹,۵۷۲	۷۰,۸۳	بغداد	۲۰۰,۰۰۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۰,۰۰۰ دلار ۲۰۰۸	دینار عراق	جمهوری پارلمانتاری جمهوری	عربی آسوری کردی
روم جمهوری ترکی	۲۰,۷۸۰	۷,۲۳۲,۰۵۳	۲۹۰	آنکارا	۲۰۰,۰۰۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۸,۰۰۰ دلار ۲۰۰۸	شکل جمهوری پارلمانی	جمهوری پارلمانی	عربی ترکی
اردن	۹۲,۰۰۰	۶,۵۰۸,۲۷۱	۵۸	عمان	۳۲,۱۱۲ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۵۳,۱۹ دلار ۲۰۰۸	دینار اردن	پادشاهی مشروطه	عربی
لبنان	۱۰,۴۵۲	۴,۱۲۳,۰۰۰	۳۵۶	بیروت	۹۹,۵۱۶ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۱۳,۰۳۱ دلار ۲۰۰۸	پوند لبنان	جمهوری	عربی
سوریه	۱۸۵,۱۸۰	۲۲,۵۱۷,۷۵۰	۹۳	دمشق	۹۹,۰۰۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۲۷,۸ دلار ۲۰۰۸	پوند سوریه	جمهوری ریاستی	عربی
کرانه باختری	۵۸۰	۲,۵۰۸,۵۵۵	۲۲۲	رام‌الله	۰ میلیارد دلار ۲۰۰۸	۰ دلار ۲۰۰۸	شکل جمهوری مستقل فلسطینی با حاکمیت ملی قطع	جمهوری مستقل فلسطینی با حاکمیت ملی قطع	عربی

ادامه سرزمین‌ها و مناطق

مناطق اروپا									
ایران	۱,۶۲۸,۱۵۵	۳۳,۸۹۱,۲۱۰	۲۲	ایران	۸۱۹,۳۹۹	۱۱,۷۵۰	جمهوری اسلامی	ایران	ایران
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
مناطق آفریقا									
مصر	۱,۰۰۱,۹۹۹	۸۲,۰۹۸,۳۲۲	۲۲	مصر	۲۲۱,۳۶۰	۵,۶۹۸	جمهوری	مصر	مصر
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
الجزایر	۲,۳۸۱,۸۲۰	۳۲,۸۹۲,۸۲۷	۱۲	الجزایر	۲۲۳,۰۹۸	۵,۶۹۸	جمهوری	الجزایر	الجزایر
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
موریتانی	۲,۳۸۱,۸۲۰	۳,۳۸۱,۸۲۰	۲۰	موریتانی	۶,۲۲۱	۲,۰۵۲	جمهوری	موریتانی	موریتانی
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
مصری شرقی	۱,۳۸۱,۸۲۰	۵,۰۰۰,۰۰۰	۲۲	مصری شرقی	۱,۳۸۱,۸۲۰	۱,۳۸۱,۸۲۰	جمهوری	مصری شرقی	مصری شرقی
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
لیبی	۱,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲	لیبی	۱,۳۸۱,۸۲۰	۱,۳۸۱,۸۲۰	جمهوری	لیبی	لیبی
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
مغرب	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲۰	مغرب	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	جمهوری	مغرب	مغرب
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
سودان	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲۰	سودان	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	جمهوری	سودان	سودان
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		
کوت د'یوار	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲۰	کوت د'یوار	۲,۳۸۱,۸۲۰	۲,۳۸۱,۸۲۰	جمهوری	کوت د'یوار	کوت د'یوار
					میلیارد دلار	دلار	۲۰۰۸		

Source:

International Monetary Fund, April 24, 2009, PPP GDP 2008

World Bank, July 1, 2009, PPP GDP 2008

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>, july 2011

- ستون جمعیت جدول بالا بر اساس گزارش سایت «سیا» بر اساس

آمار سال ۲۰۱۱ است به جز کشورهای سوریه، کرانه باختری، اردن و رژیم

صهیونیستی که آمار جمعیت مربوط به سال ۲۰۱۰ است.